

REPREZENTANȚI AROMÂNI AI ILUMINISMULUI (SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVIII-LEA – ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA) – CAVALIOTI, DANIL, UCUTA, ROJA ȘI BOIAGI

Stoica LASCU*

Abstract. Studiul examinează scrieri ale intelectualilor și oamenilor de știință de origine aromână în care se arată – sub influența ideilor Iluminismului – nu numai originea latină a vlahilor din Balcani, ci și necesitatea dezvoltării unei limbi și naționalități proprii. Este vorba de trei oameni de știință aromâni din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, originari din localitatea urbană Moscopole (Teodor Cavalioti, Daniil Moscopoleanul, Constantin Ucuta); și de doi oameni de știință (Gheorghe C. Roja, Michael G. Boiagi) de la începutul secolului al XIX-lea, în ale căror lucrări se arată originea comună a urmașilor din norul și sudul Dunării ai Romanității Răsăritene.

Keywords: Iluminism, aromâni, români balcanici, Gheorghe Roja, Mihail Boiagi

Între tomurile voluminoase ce alcătuiau bibliotecile cărțurilor Școlii Ardelene sau fuseseră consultate – cum era, de exemplu, cea a lui Petru Maior¹ –, se vor fi aflat, nu încapă îndoială, și lucrările aparținând unor învățați aromâni din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea² – în cadrul a ceea ce s-a numit (printr-un

---

* Prof. univ. dr., Universitatea „Ovidius” din Constanța, Facultatea de Istorie și Științe Politice. Membru asociat al Academiei Oamenilor de Știință din România.

¹ „În ciuda păstrării celor două liste ale cărților existente cândva în biblioteca lui Maior, conturarea culturii sale lingvistice se dovedește a fi totuși o întreprindere dificilă. Aceasta, întrucât *el a folosit o arie bibliografică mai extinsă* (subl.n.) decât aceea circumscrisă de listele menționate” – Maria Protase, *Petru Maior: un ctitor de conștiințe*, Editura Minerva, București, 1973, p. 261.

² Despre aceștia, vezi lucrarea științifică fundamentală – Nistor Bardu, *Limba scrierilor aromânești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Cavalioti, Daniil, Ucuta)*. Partea I: *Aspecte ale grafiei. Fonetica*, Ovidius University Press, Constanța, 2004 /226 pp./; de asemenea – Idem, *The First Aromanian Writers and Their Relationship with the Greek Language*, în xxx *Lucrările Simpozionului Internațional Cartea. Romania-Europa*. Editia a II-a, 20-23 septembrie 2009 (550 de ani de la prima atestare documentară a orașului București), Editura Biblioteca Bucureștilor, București, 2009, pp. 753-766; Idem, *Eighteenth Century Aromanians Writers: The Enlightenment and the Awakening of National and Balkan Consciousness*, în Adina Ciugureanu, Mihaela Irimia, Eduard Vlad (eds.), *Balkan Cultural Identities*. Edited by... (Ovidius University Constanța. Center of Cross-Cultural Studies), Ovidius University Press, Constanța, 2006, pp. 257-268 (de asemenea – în „Philologica Jassiensia”, III, 1, 2007, pp. 93-102).

anume mimetism, totuși) *prima renaștere aromânească*³, aflată sub influența benefică a ideilor Iluminismului european (marcată, în fapt, de asumarea unei identități etnice și lingvistice proprii – alta decât cea elenă).

Este vorba de *Πρωτοπειρία/Protopiria* [Prima învățătură], un fel de carte de citire scrisă în limba greacă (pentru uzul tinerilor balcanici în spiritul culturii elene), care avea la sfârșit un vocabular în trei limbi – greacă, aromână și albaneză⁴; aparținând unuia dintre erudiții de origine aromână, ai timpului – profesor la faimoasa școală grecească *Noua Academie*, din nu mai puținul vestitul oraș, locuit cvasitotal de aromâni, Moscopole⁵ –, *Theodor Anastasie Cavaloti*, lucrarea respectiva a fost tipărită la Veneția în 1770 și a avut un destin dintre cele mai ciudate, fiind distrusă de cercurile clericale grecești care nu „admiteau nici în vorbire, necum în scriere, folosirea altei limbi afară de cea greacă”⁶; într-adevăr,

³ Per. Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII (Cavaloti, Ucuta, Daniil)*, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, București, 1909, p. 7; lucrării („foarte valoroasă”), filologul Giorgio Pascu îi relevă, în epocă, calitățile, „prin faptul că întâia oară se pune în lumină satisfăcătoare, cât poate rezulta din documente, viața culturală și națională a românilor din sudul Dunării în cursul secolului XVIII”, ea fiind „de o importanță fundamentală în ce privește cunoașterea românilor din sudul Dunării” – G.P., [Recenzie], în „Viața românească”, IV, vol. XIII, 1909, pp. 137-138); vezi și – Ion Scurtu, *Din literatura fraților aromâni. Trei apostoli naționali în sec. XVIII*, în „Minerva”, I, nr. 123, 20 aprilie 1909, p. 1; larg comentariu pe marginea cărții respective: este „firesc să salutăm cu bucurie deosebită orice semn de viață politică sau culturală ce ne vine din munții și plaiurile Balcanilor, pe unde trăiesc *de-ai noștri* (subl.n.). Cu asemenea simțire de bucurie am luat cunoștință zilele acestea de apariția unei opere științifice remarcabile asupra trecutului cultural și literar al fraților aromâni”; vezi și – G. Popescu, *Apostoli macedo-români*, în *Album macedo-român*, Stabilimentul pentru artele grafice Socecu, Sandler și Teclu, București, 1880, p. 107; Valeriu Papahagi, *Învățați aromâni din secolul al XVIII-lea*. Extras din revista Lumina (1938-1939), Institutul de Arte Grafice „Tiparul Universitar”, București, 1940 /16 pp./; Idem, *Învățați aromâni din secolul al XVIII-lea*. Extras din revista Lumina (1938-1939), Institutul de Arte Grafice „Tiparul Universitar”, București, 1940 /16 pp./; Idem, *Viața culturală a aromânilor în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui de-al XIX-lea*. Prefață, Schiță biografică și Postfață de Viorel Stănilă. [Transcrierea manuscrisului: Enache Tușa] (Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale), Editura Institutului Cultural Român, București, 2015 /448 pp./.

⁴ Vezi – Victor Papacostea, *Civilizație românească și civilizație balcanică*. Studii istorice. Ediție îngrijită și note de Cornelia Papacostea-Danielopolu. Studiu introductiv de Nicolae-Șerban Tanașoca, Editura Eminescu, București, pp. 397-405 (respectiv, studiul *Povestea unei cărți. Protopiria lui Cavaloti*. „*Ein unicum*”, publicat în 1937); vezi și Max Demeter Peyfuss, „*Protopiria*” lui Cavaloti – un exemplar necunoscut, în „Sud-Est” [Chișinău], vol. 9, nr. 3 (33), 1998, pp. 42-48.

⁵ Valeriu Papahagi, *Moscopole – metropola comercială și culturală a românilor din Peninsula Balcanică în secolul al XVIII-lea*, Tip. „Lumina Poporului”, Roșiorii-de-Vede, 1939, *passim* /16 pp./; sinteza, critică, a cercetărilor la Max Demeter Peyfuss, *op. cit.*, respectiv pp. 8-46, *cap. intitulat Die Stadt Moschopolis*.

⁶ Victor Papacostea, *op. cit.*, p. 400. În percepția unora dintre intelectualii aromâni, la începutul secolului al XX-lea, se considera – în mod eronat, firește – că acest învățat era conștient de dimensiunea românismului carpato-balcanic, acționând ca atare: „Primul dintre acești învățați macedo-români cari doreau /Sic!/ ca interesele și aspirațiile românilor macedoneni să se

eruditul Cavalioti a fost cel dintâi care, în sud-estul Europei, evidenția (fără nici un fel de conotații naționale), științificește, existența și a altor limbi, alături de cea grecească – motiv suficient pentru o reacție necruțătoare a cercurilor clericale elene: „Firește, Cavalioti nu a făcut-o cu vreo intenție – dar precedentul era periculos; el putea adânci tendințele de «separație» ale unuia sau celuilalt dintre cele două popoare (albanezii și aromânii – n.n.). Nu mai puțin introducerea literelor latine în ultimele pagini ale cărții era de natură să neliniștească pe cei mai habotnici. De altfel, tipărirea ei la Veneția – și nu la tipografia Moscopolei – este încă o indicație că luminatul dascăl se va fi temut de lipsa de înțelegere a ierarhilor săi și a elementelor prea conservatoare din Moscopole. Când, mai târziu, înverșunarea cercurilor clericale sporește – stimulată desigur și de reînvierea ideii imperiale grecești –, cartea lui Cavalioti, ca și alte cărți ce s-au tipărit la Moscopole în dialectul macedo-român, a fost urmărită și distrusă”⁷; doar printr-o întâmplare, această carte, ce conține vocabularul ce-l așează „pe autorul său între precursorii lingvisticii moderne”⁸, nu s-a pierdut pentru vecie⁹, parte din ea, anume atât de importantul lexicon greco-aromâno-albanez, fiind salvată, prin reproducerea de către Johann Thunmann – primul savant european care include într-o monografie istorică și pe aromâni – într-o carte a sa, apărută la Leipzig în 1774¹⁰, lucrare despre care și Petru Maior avea cunoștință.

---

identifice cu acele ale românilor din Dacia este Tudor /Sic!/ Cavalioti, originar din orașul românesc Muscopoli, centrul Macedoniei, unde exista o bibliotecă românească !!! foarte bogată” – Nicolae Muzaca, Considerații generale asupra românilor din Turcia. Conferință ținută la societatea studenților în litere și filozofie de ..., în „Macedonia”, I, nr. 7, 13 iulie 1908, p. 2; românul balcanic respectiv – aflat în vizită în capitala Vechiului Regat – era comerciant, efor al Comunității Române de la Salonic; vezi, de asemenea – Valeriu Papahagi, Viața culturală a aromânilor în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui de-al XIX-lea..., pp. 112-127.

⁷ Victor Papacostea, *op. cit.*, pp. 400-401.

⁸ *Ibidem*, p. 397.

⁹ *Ibidem*, pp. 402-403. Practic, după moartea lui Thunmann, despre exemplarul în cauză nu s-a mai știut nimic; în 1895, este descoperit un alt exemplar, de către Gustav Meyer (publică și el lexiconul respectiv), pe care, în 1910, Ioan Bianu îl achiziționează, cu 600 de mărci, pentru Biblioteca Academiei Române, de la un anticar german (din 1916 până în 1935 a făcut parte din colecțiile Academiei Române adăpostite la Moscova); scrupulosul cercetător care a fost Victor Papacostea, nu exclude ca acest exemplar să fie chiar cel înmănat lui Thunmann – *Ibidem*, pp. 403-405.

¹⁰ Lucrarea se intitulează *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*; autorul, profesor la Universitatea din Halle, interesat în cunoașterea limbilor și a civilizației popoarelor balcanice, circumstanțiază împrejurările în care a luat contact cu lucrarea lui Cavalioti, prin intermediul unui fost elev al acestuia, negustorul – totodată, literat, autor a mai multor lucrări – Constantin Hagi Ceagani: „Întâi, voi să împărtășesc un vocabular albanez și aromânesc. Poate aceasta va fi partea cea mai interesantă a lucrării mele (subl.n.). Ambele aceste limbi sunt ca și necunoscute. Ce e drept, Franciscus Blandus a dat la lumină un dicționar latino-albanez, tipărit la Roma, la 1635, iar Petro Budi din Piatra Bianca a predat o traducere albaneză a catehismului lui Belarmin, apărut în imprimeria congregațiunii de propaganda la Roma, în 1664. Ambele cărți însă sunt foarte rare. Cât despre limba aromânilor, după cât îmi este cunoscut, afară de dicționarul aici împărtășit, nu se cunoaște nimic. Ambele dicționare în adevăr nu sunt foarte complete; totuși, ele

Și mai important pentru cunoașterea istorică a limbii aromânilor este însă un alt vocabular, *Λεξικόν τετραγλωσσου/Lexicon Tetraglosson* (limbile greacă, aromână, bulgară și albaneză), inserat – și acesta – la sfârșitul unei cărți scrisă în grecește, intitulată *Εἰσαγωγική διδασκαλία/Isagoghiki didaskalia* [Învățătura introductivă]; concepută din aceleași rațiuni de instruire în spiritul elenismului¹¹,

---

vor fi pentru toți filologii și istoricii niște daruri nu tocmai puțin plăcute”; cât privește pe aromânul care i-a furnizat cartea, profesorul Thunmann inserează o documentată notă: „Dr. Constantin Hagi Ceagani din Moscopole, m-a cinstit cu această rară carte: el este un om cu multe cunoștințe, mai ales în filosofie și matematică; cu o putere de cugetare strălucitoare și demn de o soartă mai fericită. După ce timp de peste trei ani s-a oprit de două ori la această universitate, a vizitat Leiden și Cambridge, Franța și Italia și acum se reîntoarce în patria sa, ca prin știința câștigată să devină folositor și compatrioților săi. D-l Ceagani, afară de asta, mi-a împărtășit multe cunoștințe despre aromâni și albanezi, precum despre numirea, întinderea, mulțimea, limba lor și altele” – ambele citate, *apud* Per. Papahagi, *op. cit.*, pp. 31-32, 33; despre Cegani [Hagi Gheorghiu Gehani] – Valeriu Papahagi, *Viața culturală a aromânilor în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui de-al XIX-lea...*, pp. 94-108.

¹¹ Elocvente sunt, în acest sens, următoarele „versuri”, inserate la pp. V-V ale opului original:

“Albanezi, vlahi, bulgari /=*Ἀλδανοί, Βλάχοι, Βούλγαροι*, de altă limbă,

bucurați-vă și pregătiți-vă toți, să deveniți romei /*Ρωμαίοι*=*grecil*.

Lăsând limba barbară, vocea și obiceiurile,

ca să pară strănepoșilor voștri ca fabule.

Veți onora neamul și patriile voastre

prefăcându-le elenești din albanobulgărești.

Căci nu mai este greu romaicește să învățați

și să nu vă mai barbarizați cu vreo cinci-zece cuvinte.

Aveți în mâinile voastre, și des să studiați,

oriunde vă duceți, cartea aceasta de curând tipărită.

Chestiuni să găsiți oricâte doriți,

și n limba romaică să vă deprindeți.

Era necesar la tipar să se editeze

pentru ca neamurile voastre să se cinstească cu ea,

precum am zis.

Călduros deci fiți cu luare aminte la cetirea ei.

Și nu fiți scumpi la vorbă pentru câștigul ei.

Ca să vă însușiți idei despre lucruri diferite

și mintea-vă să o prefăceți producătoare, roditoare.

Strălucire să vă pricinuiți vouă înșivă, în mijlocul

neamurilor celorlalte și în mijlocul consăngenilor voștri.

Popoare, înainte de altă limbă, dar respectuoase de cele divine,

însușiți-vă limba și vorbirea romeilor.

Mult folosindu-vă în ramura voastră,

și în toate întreprinderile voastre negustorești.

Bucurați-vă, tineri ai bulgarilor, albanezilor și vlahilor,

Diaconi, presbiteri și ieromonahi.

Deșteptați-vă din adâncul somn al neștiinței.

Învățați limba romaică, mama înțelepciunii.

(...)” – *apud Ibidem*, pp. 112-113.

ea a fost tipărită, în 1794, probabil la Veneția, sub semnătura lui Daniil Moscopoleanul (și reeditată în 1802, iar vocabularul reprodus într-o lucrare engleză din 1814, cunoscută ca atare specialiștilor¹², precum și în 1881, de către Franc Miklošič). Aceste două vocabulare au fost socotite, multă vreme, de către lingviști, între care „ilustrul învățat” Gustav Meyer, ca fiind documentele „cele mai importante din secolul XVIII pentru cunoașterea și studiul limbii albaneze și aromâne”¹³.

În traducerea respectivă, cărturarul român de sorginte aromână a echivalat etnonimul Βλάχοι cu *români*; vezi și Grigore Brâncuși, *Observații asupra structurii etimologice a dicționarului aromân al lui Daniil Moscopoleanu*, în xxx *Contribuția românilor la îmbogățirea tezaurului cultural în Balcani*, Fundația Culturală Română, f.l. [București], f.a. [1992], pp. 64-69: lucrarea era întocmită „în scopul mărturisit ca odraslele de aromâni, bulgari și albanezi să deprindă limba greacă” (p. 64), reputatul lingvist apreciind că „materialul lexical din opera lui Daniil aparține, în general, românei comune. Numai în laturile sale periferice (și, evident, în aspectul fonetic) acesta caracterizează, în mod strict, dialectul aromân” (p. 66).

¹² Vezi – Per. Papahagi, *op. cit.*, pp. 40-44; este vorba despre lucrarea primului călător englez care a luat contact cu aromânii și le-a descris, pe larg, așezările și obiceiurile – colonelul William Martin Leake (1777-1860); apărută la Londra, în 1814, se intitulează *Researches in Greece*, Lexiconul respectiv fiind inserat între pp. 383 și 403 (în paginile precedente sunt date știri despre trecutul aromânilor) autorul explicitându-și demersul: „Având cunoștință foarte slabă despre dialectele român și bulgar [the Vlaxhote and Bulgarian dialects], sunt nevoit a mă mărgini să reproduc din aceste dialecte speciemenle care se găsesc în exercițiile de cinci limbi, anexate la capitoul de față. Aceste exemple sunt extrase, după schimbarea literelor, dintr-o cărticică intitulată *λεξικον τετραγλωσσου*, tipărită cu litere grecești (cred că la Moscopole, cam cu cinci ani înainte). Această metodă, de a se da speciemenle de limbi, a fost preferată vocabularului simplu, întrucât ea ne arată și gramatica, și idiomul lor; și cititorului nu-i va fi neplăcut că, dându-i maxime și învățături prin aceste exerciții, își face o idee despre oarecare maniere, superstiții, prejudecăți și păreri despre aceste națiuni singulare și necivilizate” – *apud Ibidem*, pp. 41-42; despre relațiile de călătorie ale lui Leake, vezi, pe larg, V. Tega, *Aromânii văzuți de călători englezi (până la 1900)*, în „Buletinul Bibliotecii Române” [Institutul Român de Cercetări-Freiburg (Germania)], vol. X (XIV) – Serie nouă, 1983, pp. 136-156; studiul a fost, de asemenea, republicat în România – Vasile Tega, *Aromânii văzuți de călători englezi (până la 1900)*, Editura Fundației Culturale Aromâne „Dimândarea Părintească”, București, 1998 /128 pp./.

¹³ *Apud* – Per. Papahagi, *op. cit.*, p. 9. Aceste două vocabulare sunt precedate, însă, de alte mărturii de epocă, din același secol, ce probează practica scrierii în aromână (cu caractere grecești); este vorba de două *inscripții* (așa-numita a lui Nectarie Târpu, pe o icoană de lemn, datată 1731, descoperită în Albania; respectiv, cea de pe vasul familiei Simota, nedată) și mai multe *manuscrite* (un *Liturghier*, din același secol, considerat a fi “cea mai veche carte de slujbă bisericască scrisă *lși găsită, păstrată* – n.n./ în aromână”, respectiv culegerea de manuscrite anonime publicată de G. Weigand, la sfârșitul secolului al XIX-lea, sub denumirea de *Codex Dimonie*) (citatul și informațiile, din Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord≈ și sud≈dunăreană)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1975, pp. 220-221) (vezi și – Eadem, *Liturghier aromânesc*. Manuscris anonim inedit, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1962; Eadem, *Biblia la aromâni*. Restituiri, în „Revista de istorie și teorie literară”, nr. 3-4 și nr. 1-2, 1989-1990, pp. 306-316); vezi, de asemenea – Valeriu Rusu (coord.), *Tratat de dialectologie românească*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1984, pp. 425-426 (cap. *Aromâna*, autor: Nicolae Saramandu).

Tot în ultimii ani ai Secolului Luminilor este tipărită, la Viena (1797), o pentru primă lucrare scrisă în graiul matern, cu litere grecești, destinată în mod special învățământului în aromână, intitulată *Néa Paidhaghoghia/Néa Paidhaghoghia* [Noua Pedagogie] – cu titlul complet, în continuare, în grecește – sau *Abecedar ușor spre a învăța pe copii tineri cartea aromânească, îndeobște întrebuițare la Aromâni. Acum întâia dată s-a întocmit și îndreptat de către prea cuviosul în cele preoțești DOMNUL DOMNUL CONSTANTIN al lui Ucuta, Moscopoleanul, hartofilax [arhivar] și protopop în Posen din Prusia meridională. Și mulțumită lui s-a dat la tipar pentru gloria Neamului*¹⁴. Acest „abecedar”, considerat a ocupa „Locul cel mai important în această ierarhie a scrisului în aromână destinat aromânilor”¹⁵, are scopul „de a învăța pe copiii tineri carte românească îndeobște întrebuițare la macedoromâni”, iar din titlul, scris în grecește, rezultă limpede că autorul – originar și el, din Moscopole – o face pentru fala, pentru gloria neamului său; din punct de vedere științific, „Este prima încercare de a da aromânilor reguli de scriere, de folosire adecvată a alfabetului grecesc la necesitățile aromânei”¹⁶.

Acestea erau lucrările la care ar fi putut să apeleze Petru Maior în demersul său de creare a unei limbi literare românești, a cărei unitate și caracter latin puteau fi puse și mai bine în evidență prin apelul la lexicul aromânesc. Dar nu numai acestea.

Contextul istoric este binecunoscut oamenilor de știință¹⁷. Am arătat, în alte locuri¹⁸, de mediul propice din capitala Ungariei de ilustrare a individualității graiului și, implicit a neamului aromânesc, prin exemplificarea legăturilor

¹⁴ *Apud* – Per. Papahagi, *op. cit.*, pp. 57, 59.

¹⁵ Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977, p. 173 (cap. *Dialectul aromân*, autor: Matilda Caragiu Marioțeanu).

¹⁶ *Ibidem*; vezi și – Th. Capidan, *Constantin Ucuta și începuturile de mișcare culturală la armâni*, în „Convorbiri literare”, XLIV, nr. 7, iulie 1909, pp. 777-784; nr. 8, august 1909, pp. 876-882; o primă referire, la Academia Română, asupra existenței „acestui prețios document al dialectului aromân” (Per. Papahagi, *op. cit.*, p. 48) o datorăm „salvatorului” acestuia, Ioan Bianu, directorul Bibliotecii Academiei Române, în *Ședința din 11 mai 1907*, urmată de o dare de seamă a lui Nicolas Papahagi în „*Courrier des Balkans*”, din 20 mai/3 iunie 1907, p. 2, precum și de articolul lui Nicolae Bațaria, *Din trecutul nostru cultural. O lucrare din 1797 în dialectul aromânesc tipărită la Viena*, în „*Graiul bun*”, I, nr. 11-12, 1907, pp. 241-244.

¹⁷ See – Nicolae-Șerban Tanașoca, *Aperçus of the History of Balkan Romanity*, in Răzvan Theodorescu and L.C. Barrows (eds.), *Politics and Culture in Southeastern Europe* (UNESCO-CEPES) (Series *Studies on Science and Culture*), f.e., Bucharest, 2001, pp. 97-111; Gheorghe Hristodol, *Scrieri istorice despre români și aromâni*, Argonaut, 2011, pp. 209 și urm.; Valeriu Papahagi, *Viața culturală a aromânilor în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui de-al XIX-lea...*

¹⁸ Stoica Lascu, *Romanitatea balcanică în viziunea Școlii Ardelene*, in Constantin Bușe, Ionel Căndea (eds.), *Studii de istorie*. Editori... (Academia Oamenilor de Știință din România), Editura Istros a Muzeului Brăila, Brăila, 2012, pp. 45-100; Idem, *Romanitatea balcanică în conștiința societății românești până la Primul Război Mondial*, Editura România de la Mare, Constanța, 2013, pp. 18-64, 72-92.

frunțașilor Școlii Ardelene cu membri ai comunității aromâne de aici; acum, în primul deceniu și jumătate al veacului al XIX-lea, se vor afirma învățați aromâni ale căror scrieri vor avea un mare impact nu doar asupra conaționalilor lor, ci și asupra frunțașilor Școlii Ardelene – între care și Petru Maior –, prin informațiile istorice și filologice furnizate.

Meritul acestor intelectuali aromâni – care, până atunci, scriau în grecește sau în alte limbi de circulație europeană – va fi acela că au încercat să scrie și în aromânește, spărgând monopolul elen, inițiativă cu adânci implicații culturale și naționale care se va izbi de o fanatică¹⁹ opoziție din partea clerului și a intelectualității grecești.

Această intoleranță este și motivul principal, de altfel, datorită căruia veritabila deschidere național-culturală aromânească din primele două decenii ale

¹⁹ Vezi cuvântarea lui Neofit Ducas, în care „se ridică cu înverșunare în contra mișcării acestora de a se cultiva în propria lor limbă, ponegrind-o în termeni înjositori” – Per. Papahagi, *op. cit.*, p. 14. Cuvântarea *Către aromânii din Aminciu*, inserată într-o lucrare grecească tipărită la Viena în 1810 (reprodusă la pp. 15-17), este o mostră de fanatism, de exclusivism naționalist elen, ce va caracteriza, în fapt, atitudinea grecilor față de aromâni – cărora nu li se recunoaște o identitate etnolingvistică proprie – până în zilele noastre, demonstrând, în același timp, fără tăgadă, existența curentului de conștientizare națională a aromânilor: „așa-s acei care se prostesc cu limba aceasta românească, murdară și ticăloasă, dacă-i iertat să se numească limbă aceea care pretutindeni șchiopătează și nu-i urmarea mai ales a unei alte limbi, având scârbă mare și pronunțare urăcioasă”; și, mai departe, se dezvoltă imaginea unui antiaromânism de excrescență primitivă – contestându-li-se vlahilor balcanici, în ciuda evidențelor istorice și etnolingvistice, existența lor de sine stătătoare –, probă a „spaimei de care au fost cuprinși grecii, că prin mișcarea de redeșteptare națională a aromânilor li se periclitează idealul grecesc”, după cum remarcă, pe bună dreptate, editorul sus-amintit: „după atâtea veacuri, se consideră de aceeași origine cu romanii, cu care n-au comun nici numele, nici picătură de sânge în vinele lor. Arată-ne un regat al lor propriu, ori o provincie întreagă sau altceva caracteristic și deosebit de alții, și atunci noi vom tăcea; toată a lor mulțime însă o cuprinde, de la Dunăre până aproape de Peloponez, un șir de munți sterpi, buni pentru exilați și pentru vagabonzi. Unde le e metropola lor? Unde li-s arhierii? Unde judecătorii, unde șefia? Unde nobilimea, unde preoții, unde evanghelia, unde psaltirea, unde litere deosebite? Unde numele lor de neam cunoscut, fie și celor mai de aproape? Unde-i locul lor în geografie? Nicăieri. *La ce deci se laudă ei că vor să constituie națiune deosebită, pe când nu au nici loc?* (subl. în text.). Căci Elada nu va consimți niciodată, în nici un fel, să se numească *Vlahie*, ci-i va considera pe acești apostatați de intruși, iar nu curați”. Despre eruditul grec (fost profesor și director la Academia Domnească din București, în perioada 1813-1817, nevoit să plece după venirea lui Gheorghe Lazăr), vezi – Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași* (Institutul de Studii Sud-Est Europene), Editura Academiei Republicii Socialiste România (Col. *Biblioteca Istorică XXVII*), București, 1971; autoarea nu menționează această atitudine a profesorului grec, „care ani de-a rândul a educat tinerele vlăstare ale societății române, atât ca profesor particular cât și ca profesor și director la Academie”, relevându-i, însă, componente ale gândirii și pregătirii sale intelectuale: „Acesta nu a făcut studii în Occident. A fost elevul lui Lambros Fotiadis și a avut o temeinică pregătire filologică. Arhaizant și șeful partidei anticoraiste, el editează, ca și Coray, o mare parte din operele antichității grecești. Tendințele sale arhaizante nu denotă însă o gândire conservatoare și tradiționalistă – *crede autoarea* –, ci expresia înnoitoare a spiritului neoclasicismului propagat și de revoluția franceză” – *Ibidem*, p. 100.

veacului trecut n-a căpătat dimensiunile unui curent de lungă durată, întrutotul posibil din punctul de vedere al forțelor intelectuale și perfect îndreptățit, istoricește, din perspectiva interesului comunităților aromâne, al îndeplinirii nevoilor spirituale și naționale circumstanțiate neamului răspândit în Balcani, Principate și Imperiul Habsburgic. „Pentru noi, macedoromânii, între numele ce ne au rămas din acel curent a cărui năbușire se datorește reușitei grecilor, cele mai scumpe și cele mai mari cari au străbătut timpuri grele și au ajuns la noi sunt numele lui Boiagi și Roja” – scria, la sfârșitul veacului al XIX-lea, marele savant român născut în Macedonia Otomană, George Murnu, într-un articol străbătut de emoția relevării originilor redeșteptării simțămintelor naționale la coetnicii săi²⁰.

Prin substanța și esența mesajului național – transpus într-o haină și argumentație științifică –, de sorginte iluministă, lucrările celor două personalități se înscriu ca fundamentale contribuții la individualizarea cunoștinței naționale proprii a aromânilor.

Ele fac parte, în același timp, din patrimoniul spiritual românesc, constituindu-se în piese documentare de rezistență ale acestuia la începutul secolului al XIX-lea, fiind încadrate, prin ideile susținute, curentului cultural-național al *Școlii Ardelene*; sunt, credem, mai mult decât un „dublet al *Școlii Ardelene*”²¹ sau „pendantul aromânesc”²² al acesteia, căci au exprimat, în fapt, ideologia națională și perceptorile culturale promovate de Samuil Micu, Petru Maior, Gheorghe Șincai și ceilalți reprezentanți de frunte ai culturii românești din zorii Epocii Moderne; scriind sub influența ideilor *Școlii Ardelene*, ei au furnizat, la rândul-le, cărturarilor români transilvăneni, informații și argumente de ordin istoric și filologic asupra Romanității Balcanice; au fost argumente cu care au operat aceștia din urmă, sporind veridicitatea științifică a ideilor lor asupra unității de neam și limbă a românilor, contribuind la impunerea necesității practice – și explicitate teoretic – a creării unei limbi literare comune românilor nord și sud-dunăreni²³; a fost, prin urmare, o reciprocă înrâurire aromâno/daco-română în

²⁰ George Murnu, *Câteva pagine din trecutul nostru*, în „Macedonia”, II, nr. 9, noiembrie 1889, pp. 156-160.

²¹ Hristu Cândroveanu, *Un dublet aromân al Școlii Ardelene*, în *Almanahul „Luceafărul”*, 1986, pp. 103-106; Nicolae Saramandu, *Diaspora aromânească în Austro-Ungaria la începutul sec. al XIX-lea*, în xxx *Perenitatea vlahilor în Balcani*. Istorie și civilizație aromânească. 25-26 august 1995. Constanta-România (Fundatia Cultural-Stiintifică Aromână „Andrei Saguna”), Editura Fundației “Andrei Șaguna”, Constanța, 1995, pp. 31-36.

²² Idem, *Pentru o limbă literară comună a românilor nord- și sud-dunăreni. O încercare de la începutul secolului al XIX-lea*, în *Beiträge zur rumänischen Sprache im 19. Jahrhundert*. Akten des Kolloquiums »Die rumänische Sprache im 19. Jahrhundert«, Regensburg 26.28. April 1990. Herausgegeben von Gerhard Ernst, Peter Stein und Barbara Weber /Sonderdruck/, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1992, p. 139.

²³ Th. Capidan, *Macedoromânii. Etnografie, istorie, limbă*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1942, pp. 219-221; N. Saramandu, *op. cit.*, pp. 133-141; Idem, *Începuturile scrierii în aromână*, în “*Deșteptarea*”, I, nr. 1, aprilie 1990, p. 3; Idem, *Pentru o limbă literară*

creuzetul național-științific și practic al Școlii Ardelene, ale cărei semnificații naționale românești apar, iată, la dimensiunea întregului neam.

Activitatea întru românism a medicului *Gheorghe Constantin Roja*²⁴, originar din Bitolia (s-a născut aici în 1786, își dă obștescul sfârșit în 1847, la Oravița, unde funcționa, din 1821, ca medic al respectivului district bănățean) este de excepție. Acest erudit (poliglot, vorbea 14 limbi), între intelectualii epocii s-a arătat pasionat și interesat de istoria neamului său, pe care l-a dorit ridicat la o stare culturală și națională de sine stătătoare, în amalgamul de populații slave, musulmană și grecească din Balcani. În 1808 – îi apare de sub teascurile tipografiei pestane (unde va fi censor, începând cu anul următor, Petru Maior) lucrarea *Untersuchungen über die Romanier oder sogennanten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen*, tradusă (cu grafie latinizantă) în 1867 la Craiova²⁵. În cuprinsul acestui op de mici dimensiuni (ediția română are 62 de pagini), autorul vorbește pe larg despre originea și istoria strămoșilor săi și pledează pentru o scriere cu caractere latinești (nu grecești).

Argumentarea științifică pentru relevarea originii comune a aromânilor și dacoromânilor se constituie în osatura întregului demers al lui Gh. C. Roja, susținut coerent și cu argumente venite – pentru prima dată la dimensiunile unei asemenea întreprinderi științifice – din partea unui cunoscător al dialectului aromân.

---

comună românilor din nordul și sudul Dunării, în *Ibidem*, I, nr. 5-6, august-septembrie 1990, p. 5.

²⁴ Valeriu I. Bologa, *Medici aromâni în monarhia habsburgică*. Extras din „Închinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani”, „Cartea Românească”, Cluj, 1931, pp. 8-10; Nicolae Saramandu, *Gheorghe Constantin Roja și “Școala Normală a Nației Românești” din Pesta, Ungaria (1808-1810)*, în *xxx Contribuția românilor la îmbogățirea tezaurului cultural în Balcani*, Fundația Culturală Română (Seria *Colocvii*), f.l. /București/, f.a. /1992/, pp. 54-60; Idem, *Un cărturar aromân în cadrul Școlii Ardelene: Gheorghe Constantin Roja*, în „Tribuna”, V, nr. 16, 22-27 aprilie 1993, p. 8; Valeriu Papahagi, *Viața culturală a aromânilor în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui de-al XIX-lea...*, pp. 216-246.

Moartea sa, la 12 februarie 1847, este anunțată în revista românească de la Brașov, cu indicația că „Din trei isvora primirăm știrea despre mórtea lui Dr. Roja. Pe cel venit mai întei, îl publicăm, cu unele adaosuri luate din celelalte”; *necrologul*, nesemnat, evidențiază cariera profesională a medicului, cel care în ultimii 26 de ani a funcționat în comitatul banato-montan al Oraviței, dobândind „tótă încrederea, onórea și cea mai caldă simpatie a tuturor”, subliniază faptul că prin lucrarea publicată în 1808, „pe cât știm noi fu cel dintâi bărbat macedo-român, care pe acea parte a nației române o făcú mai de aproape cunoscută la români cei din Dacia întreagă”; finalul este următorul: „Dr. Roja în curs mai mult de 30 ani petrecuți în aceste ținuturi deprinzându-se cu curarea și vindecarea a felurii de boale care domnesc în Bănat, s-au ostenit a le descrie împreună cu domnitóarele friguri din aceste părți, ca publicându-le mai târziu să pótă fi în această formă niamului omenesc folositoriu. Dar acest fruct al minții sale prin repede-ai mórte precurmându-se rămase necopt” – *Necrolog*, în „Gazeta de Transilvania”, X, nr. 22, 17 martie 1847, p. 88.

²⁵ Gheorghe C. Roja, *Cercetări despre românii de dincollo de Dunăre*. Tradusse din limba gréca de Sergiu Hagiadi, Typ. Naționale T. Macinca și I. Samitca, Craiova, 1867; numele autorului este inscripționat, pe exemplarul de la Biblioteca Academiei Române, cu cerneală – *G.C. Rosa*.

Lucrarea este împărțită în patru „secțiuni”, organizarea materialului lăsând să se întrevadă o minte stăpânită de logică și o mare putere de conciziune, de relevare a amănuntului semnificativ pentru veridicitatea argumentației și a aserțiunilor. Spirit pragmatic, Roja expune din start motivația ce a stat la baza elaborării lucrării, într-o scurtă *Precuvântare*²⁶: „Aceste *Cercetări*, prin *carī espunū starea vechiă și nouă a românilorū*, suntū adunate și compuse pentru usulū accellorū-a, carī nu posedū veri-uă cunnoscință chiară assupra accelluī poporū. Sciū bine că lucrarea mea nu è perfectă și prin urmare nu pôte fi comparată cu scripturele bărbaților doçī. Cu tôte aste lassū buccurosū pre lectoriī meī să judice, decă vorbescū cū *addevèrulū séu* nu. 'I rogū însă să judice cu direptate și să'mī arrête de nu vorū affla osservările melle direpte, callea addevèrulluī, lucru, ce dorescū din suffletū. Scrisseī în limba grécă dinadinsū; puteam în adevèrū scrie și în limba română, căci nu é asșià de necultivată, în câtū să nu pôtă cine-va scrie într'însa; déră pentru că scopulū meu è ca cartea să pôtă fi întelléssă și de români și de alți, căți cunoscū susū numita limbă”.

Este, prin urmare, în intenția autorului de a face „propagandă” – cum am zice astăzi – a unei problematice puțin știute de către străini, de a cărei actualitate, însă, Roja este pe deplin conștient. Credința sa în necesitatea scrierii unei cărți nepărtinitoare asupra neamului său răzbate și din mai extinsa *Introducere*, o adevărată mică bijuterie de deontologie profesională.

Din perspectiva unui istoric de profesie, dar și a intelectualului, a cărturarului de certă probitate profesională și științifică, sunt rânduri din care răzbate o înțelegere modernă a scrierii istoriei, a rolului acesteia în evoluția unui popor, fie el de dimensiuni mai reduse – aserțiuni a căror reverberații contemporane, de astăzi, am putea să le sesizăm ca atare: „Fiă-care națiune 'și are istoria sa. Tôte însă nū suntū bine cunnoscute în totū ce privesce originea, faptele séu limba. Asșià la națiunile celle micī, ca și la celle vechie și faimóse, întêmpinămū addese orī multe fapte încurcate și accoperite de întunericū. În addevèrū destulle fapte chiarū la națiunile celle mari nu suntū bine întellesse, fiindū încărcate și ornate de uă mulțime de fabule. Încurcătura accéstă provine parte din lipsa de ómeni capabilī de a face cunnoscutū addevèrulū, parte din puçina cunnosciință ce putea să aibă Istoriciī despre faptele petrecute. Suntū popóre, carī avèndū óre-care assemênare în moravurī și limbă, aū fostū luate pentru uă singură națiune de cătră Istoriciī străini. De multe orī, de și se afla tôte celle necesare spre a puté cunnósce addevèrulū, cu tôte aste autoriī nu se unescū în tôte. *Scurtū, uniī n'aū avutū mejlóce spre a puté affla addevèrulū; alți avèndu-le n'aū vrutū pre semne a cerceta cumū se cuvine; alți în fine aū creatū cu imaginarea lorū lucruri neaddevèrate. Mai suntū și scriitoriī, carī necunnoscândū fontánele Istoriei s'aū înjositū asșià de multū, în câtū a lua înformări de la unu și de la altu din classea neluminată a poporuluī și a compune ástū-modū totū ce arū*

²⁶ *Ibidem*, p. 1.

fi au□itū fără neci-uă judicată (toate sunt subl.n.). De prissosū a spune, că ei asșia făcūndū n'au pututū lăssa pentru posteritate veri-uă ideă lămurită. Între națiunile, a cărorū istoriă se afflă mai multū sēu mai puçinū necompletă, è și asșia numita în limba părintescă *români*: națiune mare și însemnată în vechime, după cumū ne spunū Istoriciī ceī mai demni de încredere. *Româniī occupa uă jumătate din Tracia, trei carturi din Macedonia și uă mare parte din Albania, unde celle mai multe cetățī de dânșii suntū locuite. În Ungaria, Germania și Polonia suntū numeroși.* În vechime mulți bărbați ânimoși fórte au înfloritū în accéstă națiune, cari în luptele lorū celle înfricoșate aū sfărămatū și subjugatū destulle țerrī vecine, după cumu se va arretta mai încollò. Autoriī nu suntū de aceeași opiniune, relativă la originea românilorū. Causa acestei desuniri suntū ei înșiși, necunoscūndū pre lungă altele, limba lorū affundū, n'au pututū firesce descoperi adevărata lorū origine. Asșia aū ajunsū uniī a »ice că româniī suntū de origine bulgară; alțiī susținū că ginteā română é *asiatică*; după opiniunea altorū-a, româniī arū fi italianī. Asșia, se afflă destulle opiniuni mai multū sēu mai puçinū întărite. Studiândū limba românilorū și comparândū Istoriele generalī și celle particulare scrise particulare scrise despre dânșii, pôte cine-va fără greutate a depărta întunericulū și a recunnósce lumina și addevărulū în multe locuri.

Din titlulū acestei scrieri se vede că eū n'am compassū *Istoria română*, ci uă addunare, ca să dzicū asșia, de osservări despre ginteā română. Avui de ajjutoriū în multe locuri pre istoriciī bizantinī și scriptura asșia intitulată *Despre gințile oriintelui*, compassă de Ioannū Tunmann, professoriū de Retică și Filosofă în Universitatea Hallei, bărbatū, care mai despre tôte a scrissū cumū se cuvine. Scriptura astă, tipărită suntū astădzī 33 de anni è din nefericire pré rară. Affară de aste *am mai comparatū multe fapte de astădzī între elle și am studiatū a trage și din ceste multe consecinți probabili*²⁷.

Am socotit a reda, aproape în întregime, aceste preliminarii metodologice și principale ale autorului – mai cu seamă că istoriografia noastră n-a reținut, pe măsura importenței, considerațiile atât de pertinente ale istoricului – îl putem apela astfel –, Gheorghe C. Roja, care acordă, cum vedem, atâta importanță cunoașterii limbii poporului a cărei istorie și-o propune s-o deslușească și așterne pe hârtie.

În economia primei „secțiuni” (*Despre addevăratulū nume allū ginteī nōstre*), analiza semnificației fiecărei denumiri este parcimonios efectuată, cu rigurozitate însă, și o ușoară tentă polemică – caracteristică, de altfel, a întregii lucrări. Roja respinge designațiunea de *vlachi*, ca venind din partea altor popoare, fiind „dată cu dīreptū cuvântū de cătră străini. Fiindū-că noi, *precumū și frațiī noștri de dincócī de Dunăre, n-avemū și n'amū avută veri-uă-dată în limba nōstră accéstă dzicere* și nică ierī nu se vede scrissū că noi ne amū numitū *vlachi*; din

²⁷ *Ibidem*, pp. 2-5.

contră încă din vechime amă lăpădatu-o. O audzimă însă ca să zică asșiă cu răbdare, căci ajjunse în addevărū pré comună. Zicerea *vlahi* însămnă în dialectulū slovenicū *păstorī*; meseria seū profesiunea poporului arréttă numai și altū-ceva nemicū”²⁸ – spune categoric Roja, precizând că de la slavi această denumire a trecut la bizantini, iar de aici la alte popoare spre a desemna pe românii balcanici, cunoscuți și sub apelativul de *moesi*. Deși aceste două nume „nu suntū proprie ginteī nōstre, totuși însămnă ce-va, ce se pōte applega românilorū ca și altorū-a”, concede Roja, spre a ataca în forță alte denumiri, „supranumiri, *create spre battaiă-de-jocū*”, nu de către „autorii cei vechi și bunī; ci numai la *câți-va semi-docți modernī, carī și figură că arréttă multă învățatură, creândū attari supranumiri*”²⁹.

Este vorba de *cuțovlahi*, nume dat în mod vizibil în semn de batjocură de către „semi-docți”, din scrierile căroră și răzbate, de altfel, această tentă depreciativă: „De multe-orī însă să vede curatū că astă numire se dă românilorū spre battaiă-de-jocū. N’amă pututū înțellege în addevărū – *precizează, indignat, Roja* – pentru ce lucru ni s’a datū supranumirea de *cuțovlahi*; căci necī din analiza *fisicā* a vorbei, necī din cea *morale* nu pōte esși verī-unū înțellessū. În secțiunea a II-a – *își avertizează lectorii autorul* – se va proba că necī *dialectulū* nostru nu merită accestū epitetū. În fine fiindū-că la necī unū dintre scriitorii cei însemnați nu întēpināmū accéstă dzicere și apoi fiindū-că s’a datū fără să essistă cea mai mică causă, nu mă mai întindū: *lassū diffăimătorii să rādă și să se buccură de meseria lorū!...*”³⁰.

Nici apelativul *țințari/țințari* nu se bucură – în explicația respectivă – de o altă manieră de abordare din partea lui Roja; după ce enumără diferitele înțelesuri acordate acestuia, combătându-le (ar proveni de la cuvântul roman *sincer*, sau de la *censil/censari*, căroră nu le acordă nici un fel de credit; de la „dzicerea slovenică” – *Sin-țarev*, adică „fiu de împărat”, chipurile spre a se arăta „*originea împērătēscā* a ginteī române, lucru mai multū de răsū, de câtū de ore-care probabilitate”; sau de la numărul de cinci, adică atâți „*împērăți*” câți ar fi avut „*națiunea română în starea înfloritōriā*”, opiniune care nici aceasta „nu è diréptă”), autorul își exprimă fără menajamente dezacordul și lipsa de acoperire istorică, documentară, la „*autorii cei vechi*”, conchizând caustic și fără apel: „După câți-va bărbați docți, *accéstă supranumire nu coprinde necī-unū înțellessū istoricū; din contră, è vorbă de răsū, dată de cătră sērbi*, cu tōte că și uniī din greci ne chiamă asșiă. Suntū sicurū și eū că acéstă numire è fabricată în părțile acceste, căci *eū pēnă în etatea mea de dzece anni n’am au itū accéstă vorbă în Turcia și apoi necī că se aude pre accollo pēnă astādzi*. Asșiă neguțătorii noștri venindū pentru prima oră în Ungaria seū Slavonia cadū în mare mirare, auzindū uă assemene

²⁸ *Ibidem*, p. 6.

²⁹ *Ibidem*, p. 9.

³⁰ *Ibidem*, pp. 9-10.

supranumire – *completează Roja comentariul istoric aducând această prețioasă mărturie a unei stări contemporane. Pre lungă aste – continuă el –*, mai sunt încă și alte; *déră credū măi bine să tacū. Destulle am dzissū în addevărū spre a arrétta că attarī numirī nu se întêmpinā la necī-unū autoriū vechiū séū modernū și că prin urmare in deșertū se dau nașiunei nōstre*³¹.

Trecând, apoi, la explicarea numelui neamului său, Roja arată că „Noi ne numimū în limba parintéscă *rumâni*, adică romani, păstrândū pênă în dziilele nōstre accesțū nume”, adăugând că „Numirea de *romani* è propriā românilorū nostri și fraților din Transilvania, Romania, Banatū; ne numimū *români* fiindū-că assiā amū fostū numiți și fiindū-că originea și limba è *romană*. Nemicū astă-dzi nu se pōte dzice cu *temeiū* în contra numelui”³².

„Secțiunea a II-a” expune considerațiile autorului asupra a ceea ce el numește *Prima locuință a românilorū și addevărata lorū origine*. El consideră Tracia ca fiind „prima locuință a românilorū”³³, expunându-și această credință pe baza mărturiilor scriitorilor antici, români (balcanici) fiind urmașii tracilor romanizați: „suntū strănepoții romanilorū veniți în Tracia”³⁴. Cât privește limba conaționalilor săi, ea este urmașa latinei populare și a latinei clasice, parte a lexicului fiind de altă sorginte, însă între aceste cuvinte „multū măi puține suntū grecesci”³⁵; spre întărirea dovedirii caracterului latin al limbii românilor balcanici, „se pōte încredința cine-va chiarū din dzicerile următória” – și sunt înșirate șapte pagini de cuvinte românești a căror origine latină apare evidentă pentru oricare profan³⁶.

Pledând pentru păstrarea purității latine a limbii românilor sud-dunăreni, în vocabularul căreia au pătruns și „vorbele străine și măi allesū grecesci [care] trecură în limbă din cauza relațiunilor nōstre cu măi multe popóre”, Roja se arată încredințat în puterea de conservare a caracterului latin, această puțință stând în voința vorbitorilor, conștientizați de necesitatea conservării lui, a păstrării purității latine: „Și limba cea măi curată își perde pucinu câte pucinu frumusețea, cândū nu luămū a-minte conservarea ei. Unū lucru asemene tristū pățirā și grecii de astădi, vechii nostri vecinī. Limba lorū n'arū fi perdutū frumusețea sa, de s'arū fi interesatū a usita neconținutū curatele vorbe ellenice în locū de celle străine și a lua în sémă conservarea cellorū bune – *avertizează, prin acest exemplu, Roja pe conaționalii săi. Necī români n'arū fi pățitū uā attare nefericire, decă ei arū fi studiatū a înlătura vorbele străine și a se espreme câtū se pōte latinesce. Fostū-a ore cu puțință să se pōrtă altu-mintrelea și să înveță limba latină, afflându-se între*

³¹ *Ibidem*, p. 11.

³² *Ibidem*, p. 13.

³³ *Ibidem*, p. 14.

³⁴ *Ibidem*, p. 31.

³⁵ *Ibidem*, p. 21.

³⁶ *Ibidem*, pp. 21-29.

popóre de diferite origini și sub jugul amară allă turcilor? – *pune chestiunea retoric, pe bună dreptate, acest susținător convins al caracterului latin al limbii române sud-dunărene*. Nu știu veră-ună lucru mă folositoriu pentru lămurirea limbei, affără de studiul limbei latine; lă recomandă assîe dără consângeniloră mei³⁷.

După ce combate părerile „unora” care-i fac pe românii sud-dunăreni a fi ba de origine asiatică, ba strănepoții bulgarilor, în silința de „a demonstra că gîntea română nu è de origine latină”³⁸, Gh.C. Roja socotește de cuviință ca în finalul acestui capitol să însereze o *Scurtă adducere a mințe de frații noștri din România*: „Scopulă meă nu è ca să vorbescă aici despre românii din Transilvania și România; dără nu pociu să n’adducă a mințe cellă pucină scurtă, că *accei români suntă frați cu noi*; lucru, ce se vede curat și din numele loră (căci și dâșii se numescă români) și din limba loră, care è una și aceeași ca a noastră, affără de câte-va vorbe slovenice; se înțellegă însă uniă cu alții mă totă de-una”³⁹.

Este o poziție tranșantă, în spiritul ideilor de bază ale Școlii Ardelene, și ea denotă nu doar sentimentul perceperii și existenței unei romanități orientale unitară ca atare (nord- și sud-balcanică), ci și certitudinea identității etnice a vorbitorilor de limbă neolatină sud-dunăreană cu frații nord-dunăreni. Această identitate va constitui – de acum înainte – corolarul mișcării de conștientizare a unei individualități etnolingvistice aromânești în spațiul balcanic, iar Gh.C. Roja are merituosa întâietate de a o exprima cu claritate ca atare, impunând-o în conștiința intelectualilor români, iar aceștia, prin intermediul presei, popularizând-o și făcând-o publică.

„Secțiunea III-a” se ocupă *Despre resbellele româniloră*, respectiv „espunemă câte-va fapte române istorice, necesarie spre a bine cunnósce starea loră cea vechiă. Voiă adduce a mințe numai faptele și împregiurările celle principală pentru împlinirea scopului meă. În addevăru uă espunere întinsă ară fi cu totulă de prissosă aici, fiindă-că tóte se afflă scrise – *precizează informatul și atât de metodicul și scrupulosul medic* „cu îndestulare în istoria Bizantidei, adică în istoricii: Niceta Coniatu, Georgiă Acropolită, Ioannă Cantacuzenă, Anna Comnena, Zonara etc.”⁴⁰; într-adevăr, pe baza cronicilor bizantine este prezentată, foarte sintetic, istoria românilor balcanici, răscoala și Statul Asăneștilor, faptele celor „cinci regi români”, se fac referiri la „partea cea mai muntosă a Tessaliei”, numită *România-Mare*, „care și avea propriulă seă Domnitoriă”⁴¹, până la „unirea” acesteia cu Imperiul Bizantin; mai apoi, această țară a românilor balcanici trecu sub domnia despotatului Etolei „și în fine spre anulă 1312 parte

³⁷ *Ibidem*, pp. 30-31.

³⁸ *Ibidem*, p. 34.

³⁹ *Ibidem*, pp. 38-39.

⁴⁰ *Ibidem*, pp. 39-40.

⁴¹ *Ibidem*, p. 47.

din Tessalia se supune de Amuratū Gazi; părțile meridionalē însă sub domnitoriī Cerneilorū ținura pēnă la anulū 1394, pēnă cândū veni Beiazitū și pusse terminū la domnia lorū”⁴².

Opusculul lui Roja este întregit, la „secțiunea IV-a”, cu observații și reflecții asupra trăsăturilor naturii umane, în general, a trăsăturilor psihice ale oamenilor și popoarelor – o introducere lungă, în economia capitolului, având menirea de a-i furniza cititorului o motivație teoretică în susținerea aserțiunilor autorului la acest capitol, *Despre capacitatea românilor*. Astfel, subcapitolul 39, se constituie într-o caldă pledoarie pentru relevarea însușirilor native ale neamului său, contestate de către neștiutori sau răuvoitori, considerații de o mare actualitate și astăzi: „Să vedemū accumulū ce argumentū putemū trage din celle mai susū spusse pentru alū nostru scopū. *Româniī și frațiī lorū de dincōci de Dunăre suntū considerați ca omeni, ce nu suntū bunī de nemicū. Mare è nedireptate în addeverū accellorū-a*, cari tratédzā așșiā de răū pre româniī: uā națiune, care a avutū nu numai în vechime, ci și în dzllele nōstre are dareaverī și relăciuni cu atâte ginți însemnate. Să dzicemū că româniī suntū fōrte înaintați, nu putemū – *afirmā onestul Roja* –, căci nu e addeveratū. Bărbațiī însă, cari sciū *ce è omulū* și cunnoscū bine gintea română, o considerā ca de clasa III-a, după cumū s'a arrēttatū în paragrafulū de mai susū⁴³; adică că gintea română în genere possede destullā intelligință, dérā nu pōte înainta cumū se cuvine, fiindū-cā, parte è constrânsā ași ascunde darurile naturalī; alta nu are medzilōcele necesare spre a le desvolta. Liniștea și medzilōcele suntū de neaperatū necesitate pentru înaintarea unei ginți. *Acceste lipsirā de la romāni*” – o spune răspicat Roja. O afirmā într-o vreme când începuserā să se manifeste ingerințele politicii în contestarea continuității, latinității și unității neamului românesc, într-un timp al manipulărilor informaționale, a ceea ce cronicarii numiserā „basne”; el a sesizat impactul geopoliticului în istoria românească și îl explicită ca atare cititorului european: „Înaintea despotismulū otomanū, ei se affla în necontenite resbelle. Căzēndū apoi sub jugulū turcilorū, ce liniște putea să aibā ei, pre cândū alte ginți înainte fōrte luminate căusserā în ignoranța cea mai profundā? Cu tōte aste, chiarū în aceea epocā plină de turburări, romāniī dederā și daū necontenitū probe de mare intelligință”⁴⁴.

Informații istorice extrem de prețioase, pentru acea perioadă, conținute în subcapitolul *Romāniī de sub jugulū turcilorū* atestā că „În tipografia din *Moscopole, cetate locuită numai de romāni, s-au tipăritū multe cărți cu accelle litere*”, respectiv „litterele ellenice”, adoptate în scriere de „uniī din romāniī nostri, desvoltându-se furā constrânși a adopta litterele ellenice, ca vicine ce le era și a scrie limba română cu acceste littere”⁴⁵; medicul aromân ne spune, în

⁴² *Ibidem*, p. 49.

⁴³ *Ibidem*, p. 34.

⁴⁴ *Ibidem*, pp. 54-55.

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 58-59; pentru cele aproape patru decenii de ani de existență a tipografiei (1731-

cunoștință de cauză, ca unul care era aproape contemporan cu evenimentele relatate, cu epoca respectivă, că „Limba română fu scrisă cu litere ellenice mai allessă în dzillele preotului român Anastasiu Cavalliotu” – recurgerea la grafia grecească și, mai mult, la limba greacă modernă, nefiind soluția viabilă pentru afirmarea național-culturală a aromânilor: „Déră n’a trecut mult și s’a vădzut că literele ellenice nu sunt făcute spre a puté arreta tóte vorbele dialectului român, și au început de atunci ași comunica tóte ideele lor în limba neogrecă”⁴⁶.

Percepând pericolul pentru dezvoltarea de sine stătătoare a idiomului românilor sud-dunăreni prin apelul la limba greacă modernă, Roja își exprimă fără echivoc poziția într-o chestiune hotărâtoare, într-o perioadă istorică dominată – *nota bene* –, în mentalul politic și publicistic european, de acțiunea elenismului impregnat de un nedisimulat exclusivism (în detrimentul afirmării naționale a etniilor balcanice): „Dare-ară Dumnedzeu să se desființedză accéstă necesitate și români să reia pentru limba lor propriele lor litere latine séu cellu pucinu pre celle slovenice (Sic!) lucru ce va contribui multu la curățirea limbei lor de vorbe străine”⁴⁷.

Ultimul subcapitol al lucrării, al 41-lea, intitulat *Români așședzați în țerrî liniștite (Sic!)*, este, iarăși – din câte cunoaștem –, o primă evaluare din partea unui autor român asupra contribuției aromânilor la viața economică și spirituală a unei țări europene, „liniștite”, probă a vitalității lor economice și spirituale, a inteligenței native: „Capacitatea și inteligența romanilor pentru totu ce atinge buna creștere, cultura în genere și filantropia a strălucit mai allessă de cându uă mare parte din ei s’a mutat de accolò și s’a așședzat în țerre bine guvernate și liniștite. În addevăr români așședzați în attari țerre au devenit ómeni onorabili fórte, avuți și capabili pentru lucruri însemnate. Mulți dintre ei s’au înălțat în clasele de nobili ai Ungariei și adducă necontentit prin capacitatea lor mare folosă la aceea țerră. Meseria lor cea principale è negoțulu. Singuri séu împreună cu străini au fundat societăți comerciali însemnate în mai multe cetăți. În Ungaria, Sassonia și potă dzice în tótă Germania nu essistă veră-uă cetate commerciale în care să nu fiă negoțatori români de prima classe. Affară de aste, mulți se ocupă cu studiul limbelor frumoșe și îmbrăciședză mai allessă în Germania diferite științe și arți precum: Teologia, Medicina, Jurisprudința etc. cu un success demn de admirațiune. Eccă câți-va români cunnoscuți accollò pentru învțătura lor: Dionisiu Mantuca din Castoria, Ioannu Calceu, Constantin Nectariu Tarpu, Ambrosiu și Procopiu Pamperi, bărbați cu

---

1769) au fost depistate 21 de titluri, toate în limba greacă, nefiind exclus, firește, editarea și a altor scrieri, căci „nu sunt încă descoperite toate tipăriturile moscopolitane” – Max Demeter Peyfuss, *op. cit.*, p. 99 (autorul face descrierea celor depistate la pp. 96-163).

⁴⁶ *Ibidem*, p. 59.

⁴⁷ *Ibidem*.

cunoscințe întinse în limba elenică, latină și italiană, filosofi și teologi; Demetriu Pamperi și Constantin Zupanu, amândoi medici și filosofi; apoi Demetriu Nicolau Darvari etc. Se vede așa dără că românilor nu le lipsese inteligentă și daruri naturale, ci liniștea și medzilocele ca să pôtă străluci și în Turcia prin învățatură și civilitate”⁴⁸.

Aceasta este, prin urmare, lucrarea – des citată, de altminteri⁴⁹ – asupra căreia istoriografia română nu s-a aplecat cu insistența care, credem, o merită pentru valoroasele idei conținute, așa cum am arătat, lucrare ce și-a propus „să lămurească pe toți aceia care nu cunosc pe românii din sudul Dunării, dar mai ales pe înșiși românii, despre originea acestui popor și felul cum se înfățișează el astăzi”⁵⁰, o lucrare ce-și merită, fără îndoială, integrarea într-o antologie a Școlii Ardelene, ca o prețioasă componentă aromânească a acestui patriotic curent național-cultural românesc.

Că Gheorghe C. Roja se prenumără între intelectualii aromâni nu doar influențați, ci creatori și deschizători de orizonturi în perceperea istorică și lingvistică a fenomenului românesc în viziunea Școlii Ardelene, o atestă menționarea sa, totuși, în ampla ediție critică – la care am făcut apel atât de frecvent –, din 1983⁵¹, sau integrarea contribuției sale lingvistice într-o avizată sinteză tematică, din 1973⁵². Este vorba despre cunoscutul op – și el de mici dimensiuni (56 pagini) –, intitulat *Măestria ghiovăsirii [citirii] românești. Cu litere latinești, care sunt literele românilor cele vechi, spre polirea a toată ghinta românească ceii din coace și ceii din colo de Dunăre...*⁵³, apărut în anul următor, 1809, la Buda.

Concepută în text bilingv, grecește și românește (acesta din urmă are 35 pagini), lucrarea este o contribuție dintre cele mai importante în istoria de început a lingvisticii românești, cu recunoscute merite de pionierat, și o abordare modernă a acestei discipline, Roja avansând idei noi în direcția creării unei limbi literare românești unitare, pentru nord și sud-dunăreni. Practic, el a încercat, prin această lucrare, „să unifice graiul macedoromânilor cu acela al românilor din țară”⁵⁴, demers de mare actualitate, cu valențe certe de protocronism, el devansând, chiar⁵⁵, unele dintre ideile lingvistice ale lui Petru Maior; firește, concepția

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 60-61.

⁴⁹ Nu este selectată, însă, în masiva sinteză (două volume – LV + 952 pp.; 991 pp.) – xxx *Școala Ardeleană*. Ediție critică, note, bibliografie și glosar de Floarea Fugăriu. Introducere de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, Editura Minerva, București, 1983.

⁵⁰ Th. Capidan, *op. cit.*, p. 220.

⁵¹ *Supra* 49.

⁵² Victor V. Grecu, *op. cit.*, p. 29.

⁵³ Vezi – xxx *Școala Ardeleană*, I..., pp. 817-827, unde este selectată prefața – *Cuvânt către români!*; ea este publicată și de George Murnu, *op. cit.*, pp. 58-60.

⁵⁴ Th. Capidan, *op. cit.*

⁵⁵ xxx *Școala Ardeleană...*, vol. I, p. 817.

generală a „cetățeanului academicesc și candidatul clinicesc doftor”, se încadra curentului latinist al Școlii Ardelene, înseși ideile lui Roja constituindu-se într-o parte a osaturii acestuia.

Să lăsăm, însă, să curgă spusele lui George Murnu, din 1889, cu bătaie lungă și ținte știute, cel puțin pentru perioada în care începea să se afirme personalitatea viitorului savant: „În această carte autorul încearcă să introducă literile latinesci în scrierea graiului român și îndeamnă ca românii învățați, contopind tot ce este curat din toate dialectele românesci și lepădând tot ce e strein, să facă o limbă literară pentru înțelegerea tuturor românilor, atât celor din coace cât și celor de dincolo. Aceasta e o idee mare, pe care nimeni n'a rostit-o înaintea lui Roja (subl.n.)”⁵⁶.

Istoria literară a reținut, bine circumstanțiate – mai mult decât istoriografia noastră –, interesul și semnificația națională și științifică a lucrării lui Roja: „Titlul scrierii trădează concepția autorului și scopul pe care îl avea în vedere. Nu mai era vorba acum de românii de dincolo de Dunăre, ci de toți românii, a căror unitate de limbă și origine el o subliniază cu energie. Distinge, în această totalitate a românismului, existența a două dialecte: nord-dunărean sud-dunărean”⁵⁷.

Gh. C. Roja are în vedere, prin urmare, elaborarea unei limbi literare comune românilor nord și sud-dunăreni, pornind de la constatarea – explicitată în prefața intitulată *Cuvânt către români!* – a împărțirii „limbei noastre cei românești carea streinii o numesc valahica”, în dialectele daco-român și aromân; acestuia din urmă îi conferă, apoi, o primă deslușită subîmpărțire în graiuri, reținută ca atare în istoria lingvisticii românești: „ci, și aceste îmbe dialecte, parte, pentru dezvrătirea unor cuvinte, parte, pentru dezvrătirea viersului, ale sale iarăși desbinate dialecte au, precum e *dialectu voscopolitan, grabovean, gremostean, gopistan, meșovitean, sau epirotean* (subl.n.), moldovean, ardelean, bănațean, cel din Ungaria, pre lângă Cluș, și altele”⁵⁸.

În ceea ce privește concepția lingvistică a lui Roja, ea „surprinde prin modernitate”⁵⁹, accentuând încă o dată „încercarea de «adaptare», de fapt, a dacoromânei, în forma ei literară, la nevoile aromânilor”⁶⁰. Nu lipsite de interes istoric, încă, sunt ideile generale enunțate în prefață – folositoare demersului nostru de față, de relevare a formării interesului învățaților români și, mai apoi, a societății, în general, din Principate, asupra istoriei și problematicii românilor balcanici.

Iată, se întâmplă ca tocmai în scrierea unui reprezentant al romanității balcanice să fie relevantă concepția Școlii Ardelene potrivit căreia limba poate

⁵⁶ George Murnu, *op. cit.*, p. 57.

⁵⁷ Dimitrie Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, Cartea Românească, Sibiu, 1945, p. 284.

⁵⁸ *Apud* – xxx *Școala Ardeleană...*, vol. I, p. 818.

⁵⁹ Nicolae Saramandu, *Pentru o limbă literară comună...*, p. 136.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 139.

dobândi o semnificație în plus, nouă – aceea de factor al coeziunii naționale⁶¹, Gh. C. Roja extinzând acest atribut la scara întregului areal lingvistic și accentuând, cum releva N. Iorga, că „datoria profesorilor e să răspândească cunoștința acestei limbi literare, care să formeze legătura atotputernică între toate elementele românești risipite”⁶².

Într-adevăr, este o idee răspicat afirmată de către Roja, care pornește de la constatarea că „Părinții, mulți, pentru că, despre o parte, sunt împresurați cu întunerecul neștiinței, despre alta, se nevoesc întru agonisirea celor ce sunt de lipsă spre traiul vieții, nu se pot cuprinde a crește bine fiii săi și a iscusi inima lor”; prin urmare, concluzionează în chip logic, ducându-și gândul până la capăt: „deci, aceste lipsește să le împlinescă învățătorii carii străcură în inimile tinerilor vrerea spre învățatură, îi învață bunătatea faptelor și a cunoaște pre Dumnezeu. Acum, ce poate fi mai frumos la români și mai ușor, de cât *învățătorii să învețe pre născuții noștri dialectul nostru curat* (limba literară unitară – n.n.) și, cu ajutoriul aceluia, științele? Acești școlari se vor deprinde încet a-și împărtăși cugetele sale, în limba curată românească, și apoi, pre fii așa îi vor învăța a grăi. Asemene, acestea pre născuții lor, și așa mai încolo. Nici nu împiedică că această limbă *limpezită* nu va ajunge cu rând a trăi toți cu dânsa, ba întru acesta chip vor fi întocma cu alte națioane, pentru că vom avea o limbă de toate zilele și alta curată carea se va învăța din cărți. Și, cu ajutoriul aceștia, nu numai *toți români, frații noștri* (peste tot, subl.n.), întră carii multe și desvrătite dialecte sunt, precum mai sus am arătat, căci și alte ghinte, se vor înțelege cu noi în limba noastră”⁶³.

Partea finală a *Cuvântului către români!* pledează, cu accente retorice, interogative, făcând apel în chip patetic la simțămintele naționale și patriotice ale românilor, pentru o scriere a limbii literare cu litere latine: “Astăzi mai toate națioanele învățate cu literele cele lătinești trăesc în Evropa. *Au nu e rușine, noi, carii vorbim limba cea lătinească stricată, să ne scriem cugetele noastre cu litere streine?* (subl.n.) Aceia e preaadevărat, cumcă noi așa suntem cu latinii, pre cum poporani grecii de astăzi sunt cu elinii; dacă, dară, aceștea nu cu altele, fără cu cele elinești litere trăesc, ce ne împiedică pre noi ca să nu trăim cu literele cele lătinești? Până când dară vom amena a ne deștepta din lingurosul stat a nepriceperii, carea din asuprirea streinilor întru noi născută, acum înșine noi, cu îndărătnicia inimii noastre o creștem și o întărim?”⁶⁴.

Arătând necesitatea folosirii alfabetului latin, Roja se arată de acord cu menținerea „literelor chyriane” în „cărțile cele besericești”, cele lătinești fiind folosite “spre curățirea limbii noastre și spre scrierea cărților celor politicești”,

⁶¹ Victor V. Greu, *op. cit.*, p. 32.

⁶² N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. III: *Partea întâia (Generalități, școala ardeleană)*, Editura Fundației „Regele Ferdinand”, București, 1933, p. 315.

⁶³ *Apud* – xxx *Școala Ardeleană...*, vol. I, pp. 819-820.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 820.

nefiind pericol în neputința însușirii lor de către copiii, de către tinerele generații de școlari: „Deci, pruncii noștri să învețe a scrie cugetele sale și cu litere latinești și cu litere chyrliane. Ci, iată, strigă unii, întunec! Întunec pentru prunci! greotate mare pentru polire cu doao plase de litere! Ci eu zic așa: în școala cea ungrească, și în cea nemțască de odată învață pruncii literele și cele nemțești și cele lătinești, și încă nu s-au întunecat. *În școala noastră cea românească învățară pruncii nostri în zece luni a ghiovăsi cu litere chyrliane, nemțești și ungrești, fără greotate* (subl.n.). Fetițele învață astăzi acasă a ceti și a pricepe cărți grecești, nemțești și frâncești – *ne transmite, peste timp, importante informații Roja privind elevatul, în epocă, nivel cultural al multora dintre membrii comunităților aromânești din Ungaria și Austria*. Ci, să lasă acestea. Căutați la ruși, ghintă mare, vestită și preacunoscută. Acestea doao plase de litere învață în școală, chirilianele, și apoi altele pentru cărți politicești, și totuși nu s-au întunecat. Să dea Dumnezeu să aibă nația noastră polirea lor! Púneți dară înaintea voastră pilda lor, români! Și atunci veți vedea că coantra acelora, carii strigă: întunec! întunec, cu doao plase de litere! E nebunie! Luați dar, români! mijlocire, atât pentru deplinirea voastră, precum și polirea celor ce vor fi după voi. Dacă mulți de ai nostri cu laudă putură întru alte limbi pricopsi, cu cât va fi mai ușor a se nevoi pentru polirea limbii noastre, cu cât va fi mai ușor polită acum, așa, limba, sau acum încă custînd noi a învăța întrânsa pre alții sau în cărți a o lăsa. Întru această cărtică a mea nu voiu alta acum odată a învăța, fără a ghiovăsi (a ceti) cu litere latinești. Deci, pun numărul literelor, sonul sau viersul lor, și dezvrătatea viersului a unor litere, după dezbinarea dialectului ghintei românești. Afară de aceaia, ca să dau paradigmă de vorba cea românească cu latinești litere scrisă, cele ce urmează, după răschirarea sonurilor literelor pentru deprinderea ghiovăsirei le-am întocmit. Judecați drept, judecați și oricarii; însă aceia, carii știți toate dialectele limbei românești, și aveți cunoscută și limba latinească, cu cea italienească, iară ori carii sunt neștiutori de aceste, se nu judece, pentru că, ca neștiuți, vor mesteca cele rătunde cu cele pătrate, și așa veți întărâta pre svinga. *Luați dar, români! această cărtică, carea pentru polirea limbii românești* (subl.n.), ca organ o-am scris, așa unde am smintit ertați, și unde am smintit, spuneți-mi sau scrieți-mi, rogu-vă, că voiu mulțemi-vă foarte”⁶⁵.

„Cărtica” modestului Roja – care face precizarea, într-o notă de subsol, că „în încercarea sa a fost sprijinit de Petru Maior, despre care, fără să-l numească, spune că e «un Domn mare, ospele ameu și românu aleptu tru discursu tră cura’teá a limbili românească»”⁶⁶ – este, cum vedem, o pledoarie pentru scrierea cu

⁶⁵ *Ibidem*, p. 821.

⁶⁶ Vezi – Nicolae Saramandu, *Pentru o limbă literară comună a românilor nord- și sud-dunăreni. O încercare de la începutul secolului al XIX-lea*, în *Beiträge zur rumänischen Sprache im 19. Jahrhundert*. Akten des Kolloquiums »Die rumänische Sprache im 19. Jahrhundert«, Regensburg 26.28. April 1990. Herausgegeben von Gerhard Ernst, Peter Stein und Barbara Weber [Sonderdruck/Extras], Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1992, p. 139.

caractere latinești a unei limbi literare *comune* românilor din nordul și sudul Dunării.

Primul învățat aromân însă, care folosește alfabetul latin în scrisul aromânesc este profesorul *Mihail G. Boiagi* (c. 1780 – c. 1842). El face să apară la Viena în 1813, în vremea când era profesor de elină la școala grecească de aici, prima gramatică științifică, scrisă cu litere latine, a dialectului aromân – *ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΡΩΜΑΝΙΚΗ ΗΤΟΙ ΜΑΚΕΔΟΝΟΒΑΑΧΙΚΗ/ Romanische oder Macedonowlachische Sprachlehre* [Gramatica română sau macedonovlahă]⁶⁷.

Scrisă în limbile greacă și germană, cu exemplificări și bucăți de citire în aromână (în partea finală a lucrării, între paginile 192 și 208, este inserat capitolul *Fabule, ică paramithe shi istorii alepte*, tradus de autor din Evanghelia de la Luca), ea se adresa deopotrivă aromânilor din Balcani, dar și celor răspândiți în Europa Centrală. Iată de ce, Mihail G. Boiagi simte nevoia redactării bilingve a *Gramaticii*, toate regulile de scriere, pronunțare, declinare, conjugare etc. fiind redată în greacă și germană, pe două coloane alăturate; faptul că pe o a treia coloană este textul aromânesc nu ne poate îndritui – spun specialiștii în lingvistică⁶⁸ – a vorbi de caracterul trilingv al lucrării, căci „aromâna este limba descrisă, celelalte două sunt limbile cu care se *descrie* aromâna, pentru o înțelegere din partea tuturor aromânilor răspândiți prin Europa”⁶⁹.

Valoarea documentară, literară și științifică a acestei lucrări întocmită sub influența mesajului național și patriotic al Școlii Ardelene – mai ales sub înrâurirea lui Petru Maior, aflat în relații cu Boiagi⁷⁰ –, este pertinent, și cu mult curaj, după cum vom vedea, relevată în *Προοίμιον/Vorrede* [Prefață], datată *Wien den 1. September 1813*.

⁶⁷ Vezi a patra ediție, îngrijită de Vasile Barba (intenția, nemărturisită, este de a folosi lucrarea respectivă – dincolo de repunerea, laudabilă, la îndemâna celor interesați a unui monument al culturii aromânești, cu prilejul a 175 de ani de la apariție – ca argument istoric, în eforturile, mai largi, de impunere a unor *norme* ortografice pentru susținerea creării, astăzi, a unei așa-zise „limbi” aromâne *literare*) – Mihail G. Boiagi, *Gramatică aromână ică macedonovlahă*. Editsie faptă di V.G. Barba (Uniunea Culturală Aromână), f.e. [Zborlu a nostru], Freiburg i. Br., 1988 /304 pp./; este o reproducere, prin fotocopiare a ediției a treia, din 1915 (Per. Papahagi), editorul creând o „ediție aromânească”, echivalând termenii de *romanisch*, *Βλάχ*, *Wlach* prin *aromân*; vezi și opiniile, profesioniste, ale lui – Nicolae Saramandu, *O nouă ediție a Gramaticii române sau macedonovlahe de Mihail G. Boiagi* (Discuții), în „Fonetică și dialectologie”, X, 1991, pp. 121-123 (recenzentul concede, la p. 122: „Trebuie să recunoaștem că traducerea titlului german realizată de V.G. Barba este mai în spiritul lui Boiagi, care este o gramatică a a r o m â n e i”); Idem, *O gramatică aromână la începutul secolului al XIX-lea*, în „Analele științifice ale Universității «Ovidius». Secțiunea Filologie”, IV, 1993, pp. 133-141; vezi, de asemenea, Th. Capidan, *op. cit.*, pp. 221-222.

⁶⁸ Vezi aprecierile lui – Matilda Caragiu Mariotseanu, Wolfgang Dahmen, John Nandris, Max Demeter Peyfuss, Rupprecht Rohr, Hans-Martin Gauger, în M.G. Boiagi, *op. cit.* Editsie V. Barba..., *Anexa I/1-I/8*.

⁶⁹ Matilda Caragiu Mariotseanu, în *Ibidem*, *Anexa I/1*.

⁷⁰ Maria Protase, *op. cit.*, pp. 263-264.

Este un veritabil act programatic, ce se alătură lucrării din urmă cu cinci ani a lui Roja, în impunerea în conștiința cărturărească europeană și a opiniei publice a existenței ca atare a românilor sud-dunăreni, a neamului aromânesc – numit, peste tot, *vlah* –, cu o individualitate distinctă, cu o voce spirituală proprie în rândul celorlalte popoare balcanice, cu idealuri naționale clar exprimate, constituindu-se ca un act cultural de însemnătate istorică – ca și în cazul lui Roja – în mișcarea națională a aromânilor din epoca modernă. „Boiagi ca și Roja înfățișează și o pagină culturală și națională (pe lângă însemnătatea lingvistică a lucrării – n.n.) de cea mai mare însemnătate pentru trecutul aromânilor. Adăpat de curentul de vigoare națională ce-și face drum printre românii din Austro-Ungaria, luptă ca să aducă la redeșteptare națională pe conașionalii săi, atât din imperiul austro-ungar cât și pe cei rămași acasă”⁷¹ – o spune atât de avizatul Pericle Papahagi, editorul celei de-a treia ediții⁷² a *Gramaticii* lui Boiagi. Referindu-se la aceeași prefață, contemporana noastră, distinsa cunoscătoare a istoriei și idiomului aromânilor care este profesoara Matilda Caragiu Marioțeanu, este de părere, pe bună dreptate, că *Prefața* lui Boiagi “easte *actulu a dishtiptăriljei* a noastre (a aromânilor – n.n.) ca poporu cu individualitate proprie tu Peninsula Balcanică, unu poporu care are limba a lui shi care are andreptulu si s-cultivă tu limba a lui maternă”⁷³.

⁷¹ Vezi – Pericle Papahagi, *Introducere. O pagină culturală din viața aromânilor*, în Mihail G. Boiagi, *Gramatică română sau macedo-română*. Reeditată cu o introducere și un vocabular de Per. Papahagi, Tipografia Curții Regale F. Göbl Fii, București, 1915, pp. IX-X.

⁷² O a doua ediție a apărut la București, în 1863, fiind prefăcută de către Dimitrie Bolintineanu, care arată meritele autorului, motivația retipării și pe spezele cui s-a efectuat noua ediție: „Mihael Gheorge Boiagi, român din Macedonia, este cel d’ânteiu ce a făcut o gramatică în limba româno-macedono. Gramatica sa este tipărită în Viena la anul 1813, când era emigrat și trăia acolo, dând lecții de limba grăcă modernă. Acéstă gramatică este scrisă în trei limbă, română, grăcă, germană. Acest bărbat, fiu al civilisatei și învățatei colonii din Moscopolea sau Voscopolea, a măi lăsat alte scrieri din care traducția cătoru-va evangeli. El este cel d’ânteiu ce avu curagiul să dzică lumii în fața atător popore al căror interes era a ascunde naționalitatea română din Macedonia, că între slavă, albanezi și greci este un popor român plin de viață, de virtuți străbune, de naționalitate. Acéstă gramatică a devenit cu totul rară și anevoie de aflat; un singur exemplar s’a măi găsit, dupe care învățiatul în litere D. Massimu a compus o noă gramatică. D. Massimu nu apucase a termina bine urmtorele rënduri:

«Meritar-ar se o retipărescă români în eterna memorie a bărbatului învățat ce consecră totă viața sa la luminarea națiunii sale și care fără îndoie, se depuse în mormântu cu o mare amărire sufletescă vëdzëndu că tôte silințele sale fuseseră deșerte, de ore ce compatrioții lui se arătaseră surdți la chemările lui...».

Și D. C. Negri, ce tot d’auna a avut fericita și meritosa idee de a face ceva pentru acesti romani macedoni, se oferi a retipari cu cheltuiala sa propie gramatica lui Boiagi, ca un demn monument al naționalității românilor aureliani.

Retipărirea dar a acesti Gramatică o suntem datorți D-lui Negri; am dori ca și alți patrioți să vie în ajutorul altor opere ce sunt a se tipări în acéstă limbă” (Dimitrie Bolintineanu, *Prefață – apud* Mihail G. Boiagi, *op. cit.* Editsia V.G. Barba..., *Anexa III/ 2-3*).

⁷³ Matilda Caragiu Marioțeanu, *op. cit.*

Din capul locului este de arătat că, spre deosebire de Roja – care pledează pentru o limbă literară română comună dialectelor dacoromân și aromân, cum am văzut –, Boiagi configurează, prin *Gramatica* sa, o limbă literară aromână, în condițiile evidențierii, firește, a caracterului latin al acesteia, a unității⁷⁴ dacoromane a celor două idiomuri. Arătând că „Orice limbă este o înfățișare a spiritului omenesc cu cât mai multe limbi învață cineva, cu atât mai multe laturi cunoaște mintea lui și, prin urmare, cu atât mai multilateral devine el însuși”, Boiagi configurează contextul istoric puțin favorabil afirmării limbii sale materne: „Limba noastră românească⁷⁵ (βλαχική/*valachische*=*aromână* – n.n.), vorbită de patru milioane de suflete, *politicește foarte răspândite pentru a putea alcătui un tot însemnat* (subl.n.) (din contră cât de însemnat nu se prezintă neamul unit al Ungurilor de două trei milioane), și care, chiar în țara atât de fericită prin natura însăși, în țara numită de locuitorii săi Valahia [precum și în Moldova⁷⁶], este nevoită să cedeze, în cercurile înalte, limbei stăpânitorilor – are totuși cele mai sigure cheazăii în surorile sale, în limba italiană, franceză și ispaniolă, cam ce ar putea deveni ea când întregul neam aromânesc, atât din clasele de sus cât și în cele de jos, s-ar ocupa bucuros de ea și ar cultiva-o.

Surorile sale mai sus amintite au fost și ele la început tot așa de neîngrijite și lăsate în părăsire – *circumstanțiază, îmbărbătător, Boiagi* –, dacă nu cumva chiar și mai mult decât limba română, după cum mărturisesc primele lor probe păstrate; cu toate acestea, azi, de pildă limba italiană este limba universală în arta cântecului pentru toată Europa, chiar acolo unde se vorbește și se scrie nemțește, englezește și franțuzește”.

Pentru Mihail G. Boiagi, cultivarea limbii materne trebuie să se constituie într-o axiomă, în ciuda gravelor impedimente de ordin politic, ba chiar și practic, datorate acțiunii exclusiviste a naționaliștilor greci: „Prin urmare – *își urmează el raționamentul* –, românului [*Βλάχος*//*Vlache*=*aromânului*] n’are de ce să-i fie rușine de limba sa, din contră el are să se simtă mândru cu ea, și când el își va împodobi, își va cultiva spiritul, limba îl va urma, ca să zic așa, bucuros, în orice caz mai bucuros ca multe alte limbi. Așa dară, pentru considerațiunile greu de combătut înșirate aici, devin evidente flecăriile prostești ale pedantului Neofit Ducas⁷⁷, care, fiindcă el nu cunoștea altă limbă, i-ar fi plăcut să distrugă toate limbile din lume, iar în locul lor să introducă limba sa, macaronicească [*μακαρωνική*//*maccaronisches*] limbă greacă (după cum o numesc în batjocură conaționali săi proprii). Și într’atât de orb este zelul său în această privință, încât

⁷⁴ Wolfgang Dahmen, *Ibidem*, Anexa I/6.

⁷⁵ *Apud* – Ediția Per. Papahagi, p. X; „Limba a noastră aromânească”: așa este tradusă în Editsia V.G. Barba..., *Anexa* II/10; explicația celor două attribute etnice, la Matilda Caragiui Marioțeanu, în *op. cit.*

⁷⁶ Lipsă în textul grecesc, dar prezent în cel german – *apud* Mihail G. Boiagi, *op. cit.* Editsia V.G. Barba..., *Anexa* II/3).

⁷⁷ *Supra* 19.

dorește această transformare, cu toate că însuși declară pretutindeni, că românii sunt mai apti pentru cultură, mai buni și mai dispuși pentru cele frumoase decât înșiși grecii. Fiind împins deci numai de orbirea și ignoranța sa ridiculă, poate, în mod provocator, să întrebe unde au românii țară, orașe, preoți, legi, nobelime, etc.

Am crezut de cuviință totuși să amintesc numai de ignoranța ridiculă a acestui sicofant, dară ea nu merită să fie și combătută; atâta numai declar, că *dacă românii ar fi fost chiar hotențoți, și totuși ar fi avut dreptul și datorita să se cultive prin propria lor limbă ca mijloc de desăvârșire* (subl.n.). Limba română face parte însă cum am arătat mai sus dintre acele limbi moderne care sună mai frumos ca toate. Apoi este o limbă vorbită de 4 milioane de români, un număr ce nu poate fi desprețuit, cel puțin de un grec, ai cărui conaționali abia dacă întrec în această privință pe români”⁷⁸.

Acestea sunt, în ordine generală, considerațiile care îl fac pe Boiagi un deștelinător în cultura națională și politică a aromânilor, un reper de bază în istoria modernă a acestora, a conștientizării lor ca neam latin de sine stătător în Balcani, cu un idiom ce s-ar putut transforma în limbă literară de circulație europeană – cu specificități proprii, totuși⁷⁹, față de limba română literară (nord-dunăreană, având la bază dialectul dacoromân) –, așa cum se poate sesiza și din precizarea însăși a autorului: „Dar să revin la lucrarea mea, care este gramatica de față a limbei macedono-române [*μακεδονοβλαχική* // *macedonovlachischen*], așa cum o vorbesc românii din Sudul Dunării, și care, *comparată cu idiomul vorbit în Nordul Dunării, nu va fi fără de folos atât pentru cei de aceeași origine* (subl.n.), cât și pentru străini și învățați”⁸⁰.

Cu multă îndreptățire, comentând acest scurt, dar atât de semnificativ document al revigorării național-culturale aromânești, Per. Papahagi îl considera ca fiind „un îndemn la simțire națională, care înalță; cuprinde idei care contribuie la deșteptarea unui popor; aruncă sămânța, germenele unui curent de redeșteptare pentru aromâni”⁸¹.

BIBLIOGRAFIE

- Bardu, Nistor *Limba scrierilor aromânești de la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Cavalioti, Daniil, Ucuta)*, Partea I: *Aspecte ale grafiei. Fonetica*, Ovidius University Press, Constanța, 2004.
 _____, *Eighteenth Century Aromanians Writers: The Enlightenment and the Awakening of National and Balkan Consciousness*, în Adina Ciugureanu, Mihaela Irimia, Eduard Vlad

⁷⁸ *Apud* – Per. Papahagi, *Introducere. O pagină culturală...*, pp. XI-XII; Mihail G. Boiagi, *op. cit.* Editsia V.G. Barba..., *Anexe II/10-12*.

⁷⁹ Matilda Caragiu Mariotseanu, în *op. cit.*; potrivit lui Per. Papahagi însă (*op. cit.*, p. XIV), Mihail G. Boiagi „Nu urmărește crearea unei limbi aparte pentru aromâni, acest învățat, pătruns desigur de ideea că toți românii trebuie să se servească de o singură limbă literară”.

⁸⁰ *Apud* – Ediția Per. Papahagi, p. XII.

⁸¹ Per. Papahagi, *Introducere. O pagină culturală...*, p. XIII.

- (eds.), *Balkan Cultural Identities*. Edited by... (Ovidius University Constanța. Center of Cross-Cultural Studies), Ovidius University Press, Constanța, 2006, pp. 257-268.
- Boiagi, Mihail G. *Gramatică aromână ică macedonovlahă*. Editsie faptă di V.G. Barba (Uniunea Culturală Aromână), f.e. [Zborlu a nostru], Freiburg i. Br., 1988.
- Capidan, Theodor. *Constantin Ucuta și începuturile de mișcare culturală la armâni*, în „Convorbiri literare”, XLIV, 7, iulie 1909, pp. 777-784; nr. 8, august 1909, pp. 876-882.
- _____, *Macedoromâni. Etnografie, istorie, limbă*, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1942.
- Lascu, Stoica, *Romanitatea balcanică în conștiința societății românești până la Primul Război Mondial*, Editura România de la Mare, Constanța, 2013.
- xxx *Necrolog*, în „Gazeta de Transilvania”, X, nr. 22, 17 martie, 1847, p. 88.
- Papacostea, Victor, *Civilizație românească și civilizație balcanică*. Studii istorice. Ediție îngrijită și note de Cornelia Papacostea-Danielopolu. Studiu introductiv de Nicolae-Șerban Tanașoca, Editura Eminescu, București, 1983.
- Papahagi, Pericle, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, București, 1909.
- Papahagi, Valeriu, *Viața culturală a aromânilor în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui de-al XIX-lea*. Prefață, Schiță biografică și Postfață de Viorel Stănilă. [Transcrierea manuscrisului: Enache Tușa] (Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale), Editura Institutului Cultural Român, București, 2015.
- Peyfuss, Max Demeter, „Protopiria” lui Cavalioti – un exemplar necunoscut, în „Sud-Est” [Chișinău], vol. 9, nr. 3 (33), 1998, pp. 42-48.
- Roja, Gheorghe C., *Cercetări despre românii de dincolo de Dunăre*. Tradusse din limba greacă de Sergiu Hagiadi, Typ. Naționale T. Macinca și I. Samitca, Craiova, 1867.
- Saramandu, Nicolae, *Pentru o limbă literară comună a românilor nord- și sud-dunăreni. O încercare de la începutul secolului al XIX-lea*, în *Beiträge zur rumänischen Sprache im 19. Jahrhundert*. Akten des Kolloquiums »Die rumänische Sprache im 19. Jahrhundert«, Regensburg 26.28. April 1990. Herausgegeben von Gerhard Ernst, Peter Stein und Barbara Weber [Sonderdruck/Extras], Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1992.
- _____, *Studii aromâne și meglenoromâne*, Ex Ponto, Constanța, 2003 /260 pp.+ h./.
- xxx *Școala Ardeleană*. Ediție critică, note, bibliografie și glosar de Floarea Fugariu. Introducere de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, Editura Minerva, București, 1983.
- Tanașoca, Nicolae-Șerban, *Aperçus of the History of Balkan Romanity*, în Răzvan Theodorescu and L.C. Barrows (eds.), *Politics and Culture in Southeastern Europe* (UNESCO-CEPES) (Series *Studies on Science and Culture*), no publisher, Bucharest, 2001, pp. 97-111.